

ימי עיון בתנ"ך תשפ"ו

מי אתה שמגר בן ענת, ועל שום מה זכית להיכנס לתנ"ך?

הרב אלקנה שרלו (elkansh@gmail.com)

הקושיות על אזכורו של שמגר בספר שופטים:

1. שמו נשמע שם זר, ואם אכן זר הוא - מה לגיבור נכרי ולישועת ישראל בספר שופטים?
2. ניסוח פעולתו קצר ביותר ושונה מתבניות ספר שופטים - הן של השופטים הגדולים והן של הקטנים
3. כיצד משתבצת פעולתו בין אהוד לדבורה?
4. מה פשר צמידותו ליעל ברצף הסיפורים ובשירת דבורה?
5. מה הפלשתים עושים בצפון? בעצם, מה הפלשתים בכלל עושים בסיפור - הרי הגיעו מאוחר יותר...?
6. מה פשר השימוש כלי הנשק - "מלמד הבקר"?

מי אתה שמגר בן ענת?

במסורת המדרשית:

1. סוכה כ"ז, ורש"י: אין לך כל שבט ושבת מישראל שלא העמיד ממנו שופט. מושיע את ישראל, אותן שהיו משמת יהושע ועד שמואל שמשח שאול למלך - יהושע מאפרים, אהוד מבנימין, גדעון ממנשה - הרי מבני רחל; שמשון מידן, ברק מקדש נפתלי - הרי מבני בלחה; אבצן זה בועז מיהודה, עלי מלוי, תולע מיששכר, אלון הזבולני מזבולן - אלו מפורשים; אבל עתניאל ויפתח ושמגר ויאיר ועבדון לא ידעתי שמות שבטיהן, ומראובן ושמעון גד ואשר לא מצאתי מפורש.
2. ילקוט שמעוני, שופטים, רמז מב
מכל השופטים יצאו שופטים ומלכים ומשבט שמעון לא קם לא שופט ולא מלך, בשביל החטא שעשה זמרי בשבטים: עתניאל בן קנז משבט יהודה, אהוד משבט בנימין, דבורה וברק מהר אפרים ומקדש נפתלי, גדעון משבט מנשה ואבימלך בנו אחרי, תולע בן פואה משבט יששכר, יאיר גלעדי מחוות יאיר משבט מנשה, וכן יפתח מיושבי גלעד, אבצן מבית לחם יהודה, אלון משבט זבולון, עבדון בין הלל משבט אפרים, שמשון משבט דן, עלי ושמואל משבט לוי... אבל שמעון לא העמיד לא שופט ולא מלך בשביל עוון הזנות.
3. מדרש תהילים צ', ג:
אמר ר' יודן: לא הועמד שופט משמעון, כיוצא בדבר אתה אומר 'ואחריו היה שמגר בן ענת'; לא הועמד מלך, כיוצא בדבר אתה אומר 'מלך זמרי שבעת ימים בתרצה'.
4. הרב ישראל רוזן (מגדים ל"ה, עמ' 45-47):
שבט שמעון לא היה ראוי להעמיד מלך ושופט, בשל מעשה זמרי. אך כדי שלא יקופח כליל, ויצא חלילה מכלל שבטי ישראל-קיבל 'משהו', זוטור וממוזער: שבעה ימים בלבד במלכות, בדמות זמרי המלך שהרג את אלה בן בעשא, וכעבור שבעה ימים הומת על ידי עמרי. תקופה כה קצרה כלא נחשבת. בצעד נוסף קבעו חז"ל במדרש מופלא כי שבט שמעון לא קופח אף ב'שופטות'. גם בנבחרת זו זכה להימנות, אך בייצוג של 'שופט זוטור', קצר ימים, קצר מילים, וללא ציון משך שופטו את ישראל (ואולי אף הוא לא שפט אלא שבעה ימים?) - הלא הוא שמגר בן ענת שנתפעה זהותו וחידתו: שמגר השופט מבית שמעון. לכשתמצא, אף תורת הרמז מסעייתנו: שמגר בן ענת - ראשי תיבות: שמעון!

ימי עיון בתנ"ך תשפ"ו

5. האברבנאל (שופטים, הקדמה):

השופט השלישי שמגר בן ענת וידמה שהיה כהן, וישפוט את ישראל לדעת חז"ל (עיין קבלת הראב"ד) שנה אחת... שמגר בן ענת אמרתי אני שהיה כהן לפי שנתייחס על ענת עיר הכהנים או אבי אביהם, וכמו שאמר בירמיהו (א', א) "מן הכהנים אשר בענתות", ושלמה המלך אמר אל אביתר (מלכים א' ב', כה) "ענתות לך על שדך", כי היו הכהנים נקראים ענתות וכן ענת, אולי היה על שם אביהם או על שם עירם.

במחקר המקובל:

6. פרופ' נילי שופק (בית מקרא מ'):

בדיקת חומר חדש חוץ מקראי, המתייחס לפרשה שלנו, מחזקת את ההשערה כי אכן היה קיים איש רב-מעללים בשם שמגר בן ענת. שמגר בן ענת היה מאנשי העפירו וחבירו, אשר שימשו כחיל צבא שכיר במצרים בימי רעמסס השלישי ורעמסס הרביעי (המאה ה-12 לפנה"ס). כינויו "בן ענת" על שם ענת, אלת המלחמה הכנענית, אשר פולחנה מקובל היה בחצרות מלכי מצרים, בא לציין את עיסוקו הצבאי. שמגר פעל, כנראה, בצפון א"י במסגרת מאבקיו של רעמסס השלישי בגויי הים. מאבקים אלה התרחשו קודם להתבססותם של גויי הים באיזור מישור החוף המרכזי, שמאוחר יותר נודע בשם "פלשת".

אם מניחים ששמגר נמנה על גדוד 'עפרו', שנלחם בשירות מלך מצרים, הרי אין קושי באיזכורו כגיבור רב-מעללים לצידה של יעל. מעשיו של שמגר, גם אם לא היו מכוונים באופן ישיר להושעת עם ישראל וגם אם נעשו בפקודת מלך זר, הצילו בעקיפין את שבטי הצפון - אשר ונפתלי - מסכנה של חדירה פלשתית. לפיכך, מצא המחבר לנכון להביאו במסגרת הסיפורים אודות מושיעי ישראל, אם כי בלשון קצרה וכללית, ללא פירוט. [יש הצעות מחקריות נוספות לזהותו. הצד השווה - שמדובר באיש נכרי לא מישראל].

ועל שום מה זכית להיכנס לתנ"ך?

בהקשר ספר שופטים:

א. מסתבר בעייני שהמטרה העיקרית להכללת הידיעה לא הייתה אלא להקדים את האזכור של שמגר בשירת דבורה, אך אין מטרה עצמית באזכור זה (פרופ' אלי עסיס ועוד).

ב. ההשוואה לאהוד מזה ולשמשון מזה - מצמצמת מאוד את ההישג של שמגר (פרופ' ישראל רוזנסון)

ג. על מנת להשלים סדרה של 12 שופטים (מובא אצל קויפמן ואצל אמית)

ד. לשילובו של סיפור שמגר יש מטרה נוספת: להדגיש את העובדה שכאשר העם נאמן לא-לוהים, אפשריים מעשים של ישועה ללא שעבוד וזעקה. כך קורה שגם במהלך התקופה הארוכה של 80 שנות השקט שלאחר ישועת אהוד - חווה העם אות א-לוהי. עלילת הגבורה של שמגר מבטאת אף היא את ישועת ה' בהיותה מעשה גבורה בלתי שכוח, על טבעי, של יחיד. ניתן להשוות את מעשה שמגר עם עלילות הגבורה של שמשון שהן תוצאה של רוח ה' שפיעמה בו, ועם מעשי הגבורה של גיבורי דוד שאף הם מוגדרים על ידי המספר כישועת ה'. בדיווח הקצר על ישועת שמגר משוכנע הקורא שגם מושיע זה נשלח ע"י ה'. במסקנה זו תומכת נוסח הישועה המסכמת - "ויושע" - שלא ניתן לנתקה מהפרשנות ולפיה המושיע הוקם ע"י א-לוהים. (פרופ' יאירה אמית)

ימי עיון בתנ"ך תשפ"ו

ה. ספר שופטים - הוא הקטן שבספרי נביאים ראשונים, אך הרבה גופי אמונה ומחשבה היסטורית משוקעים בו. שנים עשר שופטים-מושיעים נמנו בספר והריהם שונים איש מרעהו מן הקצה אל הקצה. עתניאל בן קנז מתנחל-מצביא, דבורה נביאה, יאיר הגלעדי בעל בעמיו אמיד-יחסן, יפתח בן אישה זונה, ראש לגדוד של "אנשים ריקים", שמשון לוחם-נוקם במחתרת, נזיר בעל יצרים "הולך אחר עיניו" (סוטה א, ח).

נראה כי אחת המגמות של ספר שופטים היא דווקא להבליט את השוני הרב בין מנהיגי התקופה ואף את אורחם ורבעם של אחדים מהם. לא העלים הכתוב כי כמה מן השופטים היו רחוקים מאוד מן השלימות, אך כולם עמדו להם לבני דורם לחלצם מצרה. מסתבר כי ביקש הכתוב ללמדנו שה' הקים בכל עת מושיע מתאים לנסיבות וראוי לדור, ולא דווקא חסיד כליל המעלות כפי שהיינו מצפים...

המקרא מלמד כי בעת צרה יש להתניצב מול האויב באומץ, במסירות, בתבונה ובשיקול הדעת, אך לא מתוך הרגשת אשמה. ואילו כלפי מעלה על ישראל להרכין ראשו ולפשפש במעשיו. עליו לתקן מעשיו וליישר אורחותיו בתוך מחנה ישראל ולעשות שלום בינו לבין אביו שבשמים. התייצבות בפני אויב והתייצבות לפני ה' הם שני כיוונים שונים, ואוי לדור המערב בנייהם. בספר שופטים מתבטא תמצית האמת הנבואית: עם קרובו של ה' בשעותיו הקשות לא מול אויביו הוא ניצב, כי אם בעיקר מול עצמו וייעודו, מול א-לוהיו. (פרופ' יהודה אליצור)

ו. כחלק מהדיון על מורכבות היחס למלוכה בספר שופטים, חשוב לספר שופטים להציג רצף שופטים-מנהיגים-מושיעים מחד, ולכן משובצים השופטים הקטנים בין הגדולים – כולל שמגר – , ולהצביע על כך ש"שמשו לא עובד" ואיש הישר בעיניו יעשה כי אין מלך בישראל - מאידך.

ביחס לתנ"ך בכלל כספר סיפורי-ערכי:

כוזרי, ג' ס"ג -

כותב המקרא לא הרגיש לנסתרות אצל כתב המפרסמות הגלויות. ולא העתיק מיהושע מחכמתו שקבל מא-להים וממשה דבר, אצל זכר יום עמידת הירדן ויום עמידת השמש ויום המילה בעבור פרסומם אצל הקמון, וכן מספרי שמשון ודבורה וגדעון ושמואל ודוד ושלמה לא זכר מחכמתם ולא ממה שהיה להם מהמעשים בתורה דבר, אצל זכר מדברי שלמה סעודותיו הגדולות ועשרו הגדול, ולא זכר מכל חכמותיו הנפלאות חוץ מ'אז תבאנה שנים זנות' בעבור שהיה הדבר במעמד הקמון, אצל חכמתו עם מלכת שבא וזולתם לא זכר, כי לא היתה כונת הכותב לזכר כי אם הדבר המפרסם בהמון אשר נשאוהו כל העם, אך הדברים המיוחדים אשר היו מנשאים אותם היחידים, כלם אבדו ממנו, אלא המעט מהם, והמליצות הצחות מהנבואה שערבו לבני אדם לשמרם ליקרת עניניהם וצחות דבריהם...

אסף ענברי ("לקראת ספרות עברית"):

הספרות העברית, בגרעין מהותה, היא סיפורת-פעולה היסטורית-לאומית. כלומר, סיפורת המושתתת על תפישת הזמן כהיסטוריה, על תפישת האדם כחלק מלאום, ועל תפישת המציאות כסדרה של פעולות. הסיפורת, כהכרעה תרבותית, היא חידוש של התנ"ך. הכרעה מהפכנית זו הייתה חלק בלתי נפרד מן המהפכה המונוטאיסטית של התרבות העברית. בניגוד לכתביהן של שאר תרבויות העת העתיקה, התנ"ך לא יכול היה להיכתב, ברובו, אלא כסיפורת. ה"מסר" שלו הוא סיפור; צורתו משקפת את תוכנו. באותם אירועים מיוחדים המהווים יחדיו את מה שאנו מכנים "היסטוריה" - מתגלה רצונו של הא-ל. מעורבותו של הא-ל המקראי בעולם היא עלילה; היא שורת ביצועיו כריבון, הן בגילומיהם הארציים-פוליטיים כ"שכר ועונש", והן בגילומיהם הנסיים כ"אותות ומופתים". התנ"ך הוא ספרות ולא ספר היסטוריה, משום שהוא אינו עוסק בעובדות אלא בערכים. ספר היסטוריה נועד להשכיל

ימי עיון בתנ"ך תשפ"ו

את הקורא; התנ"ך נועד לחנך. ספר היסטוריה נועד לשחזר פיסת-עבר; התנ"ך נועד לעצב עתיד. ספר היסטוריה דן במצוי; התנ"ך - בראוי. את התכנים ההיסטוריים-לאומיים של התנ"ך, המגולמים בדמויות חדורות-שליחות, אפשר לספר רק על ידי דיווח שוטף על מעשיהן של דמויות אלו. הסיפורת המקראית היא, לכן, סיפורת פעולה.

מורה נבוכים ב' מ"ה –

דרגות הנבואה... הדרגה הראשונה הראשונה בדרגות הנבואה היא שסיוע א-לוהי נלווה אל האדם ומניע אותו וממריץ אותו למעשה טוב, גדול, בעל ערך, כמו הצלת חבורת צדיקים מחבורת רשעים, או הצלת צדיק גדול, או השפעת טוב על אנשים רבים, והוא מוצא לכך בתוך עצמו מניע וממריץ לפעולה. דבר זה נקרא "רוח ה'", ועל האדם שהמצב הזה נלווה אליו נאמר ש"צלחה עליו רוח ה'" או "לבשה אותו רוח ה'" או "נחה עליו רוח ה'" או "היה ה' עמו" ומונחים כיוצא באלה.

זאת היא דרגת כל שופטי ישראל, שנאמר עליהם באופן כללי: "וכי הקים ה' להם שפטים וקהה ה' עם השפטים והשפיעם" (שופטים ב, יח). וזאת היא גם דרגת כל משיחי (=מלכי) ישראל הצדיקים... רוח ה' מעין זו לא גרמה לאף אחד מאלה לדבר שום דיבור. אלא תכלית הכוח הזה היא להניע את הנתמך הזה לפעולה מסוימת; ולא לכל פעולה שתזדמן, אלא להצלת עשוק, או יחיד חשוב או קהל, או למה שמביא לכך. וכשם שלא כל מי שרואה חלום אמת הוא נביא, כך לא נאמר על כל מי שנלווה אליו סיוע לדבר מה – יהא הדבר אשר יהא, כמו רכישת נכסים או השגת מטרה אישית – שנלוותה אליו רוח ה', או ה' עמו, ושהוא עשה מה שעשה ברוח הקדש. אלא אנו אומרים זאת רק על מי שעשה מעשה טוב בעל משמעות רבה, או מה שמוביל לכך.

אפקינו עבים \ יצחק שלו

אפקינו – עבים, אפקינו – ברקים, מתגלגל רעם של גמים עתיקים בגבולנו, צפוני, – שוב רכבו של סיסרא ושירת־דבורה באויר מנסרה... עוד מעט ומאפל הסער יתד עוד מעט ויקומו אהוד ויפתח להדף מואבים ולהפיץ עמנים פאבות־אבותם בגמים קדמונים. צל כושר־שעתיים עולה, וכמו אז, אל מול חיל־ארמים, – עתניאל ברקנו. עת לשים מארבים על ראשי ההרים לסיר השבילים ולפקד הגשרים לפסג עמדותינו מספר אלי ספר ולדבקה בנשקנו כעץ בעפר, ובגיס לקום, – עד יראה וחרד כל־זכור־עמלק באדם וערד...

דמדומים בשמינו. היום הוא אם ליל? חי שמשון הדני ועבדון ברה־לל: גם אם טרם ידענו באיזו שעה ומאין ואן תפתח הרעה, – בשופטנו נשבענו, עמי ואחי, לא יעבר האויב על פנינו וחי! פי אכזרנו מעשק, נקשינו מדם פי לארץ היינו, היינו לעם! השיגונו בשעט ימי השופטים עת לזעיק כל חורשים וזורעים וחובטים, פי רגשו כל־בני־קדם ובני מדינים ובגבול־הינדן, – מחנים־מחנים... מול משמר־האויב, בראשי אשמורות, בין־יואש ופורה, – לו יצפו במדורות... אפקינו – עבים, אפקינו – ברקים, פעמי הסערה דוהרים ודולקים... – לו נהי שמגרים! לו נהי ברקים!

לזכרם הטהור של שמגרי דורנו –

חללי מערכות ישראל הלא-יהודיים בני העדה הדרוזית, הבדואית וכל המצטרפים למגיני עמנו וארצנו, שקשרו גורלם בגורלנו, ומסרו נפשם עבור בטחוננו וקיומנו.

יהי לימודנו על שמגר בן ענת אנדרטה צנועה לברית החיים שלנו.

יהי זכר גבורתם נצור בלבנו לעד!